

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ (ПРИНЦИПИ) КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

GENERAL PROVISIONS (PRINCIPLES) OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN PRINCIPLES OF LAW

Тимошенко М.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
господарського та міжнародного права,
заступник декана юридичного факультету
Європейського університету*

У науковій роботі визначена актуальність встановлення місця та сутності загальних засад (принципів) кримінального провадження. Розкриті особливості становлення правового регулювання засад (принципів) кримінального провадження в Україні. Узагальнені доктринальні підходи до характеристики загальних засад (принципів) кримінального провадження. Визначені особливості місця загальних засад (принципів) кримінального провадження в системі принципів права.

Ключові слова: принципи права, принципи судочинства, кримінальний процес, кримінальне провадження, загальні засади (принципи) кримінального провадження.

В научной работе определены актуальность установления места и сущности общих положений (принципов) уголовного производства. Раскрыты становление правового регулирования основ (принципов) уголовного производства в Украине. Раскрыты доктринальные подходы к характеристике общих положений (принципов) уголовного производства. Определены особенности места общих положений (принципов) уголовного производства в системе принципов права.

Ключевые слова: принципы права, принципы судопроизводства, уголовный процесс, уголовное производство, общие положения (принципы) уголовного производства.

Of scientific paper defines relevance of establishing a place of general provisions (principles) of criminal proceedings. Discloses establishment of legal regulation of basics (the principles of) criminal proceedings in Ukraine. Discloses doctrinal approaches to characterization of general provisions (principles) of criminal proceedings. The features of place of general provisions (principles) of criminal proceedings in principles of law.

Key words: principles of law, principles of justice, criminal procedure, criminal proceedings, general provisions (principles) of criminal proceedings.

Актуальність теми. Важливим аспектом будь-якої юридично значимої діяльності є її засади, які виконують роль вихідних основоположних ідей і положень цієї діяльності, забезпечуючи її результативність, виваженість, оптимальність та відповідність принципам права і нормам закону. В юридичній літературі питання загальних засад (принципів) кримінального провадження як предмет наукового пізнання розглядається в контексті характеристик їх окремих різновидів, фактично залишаючи поза належної наукової уваги їх сутність та місце в системі принципів права.

В юридичній літературі питання загальних засад кримінального провадження досліджується епізодично та розкрито в працях таких вчених, як І.Я. Фойніцький, О.Д. Бойкова, І.Л. Петрухіна, Т.М. Добровольська, Ю.М. Грошевий, М.М. Михеєнко, В.В. Леоненко, В.Т. Нор, Г.І. Чангулі, М.І. Сірий, А.Й. Міллер, В.Т. Малярєнко та інших. Однак однозначної відповіді на питання місця загальних засад кримінального провадження в системі принципів права не надано. Тому ціллю цієї наукової роботи буде визначення та аналіз загальних засад (принципів) кримінального провадження на предмет їх місця в системі принципів права.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття «загальних засад кримінального провадження»

у Главі 2 КПК України свідчить про принциповість та фундаментальність тих положень, на яких має бути засноване кримінальне провадження. У той же час слід відзначити, що самого визначення «загальних засад кримінального провадження КПК України не надає, що, на нашу думку, є суттєвою прогалиною кримінального процесуального законодавства. Окрім того викликає зауваження і слово «загальні», які фактично зумовлюють необхідність виокремлення та законодавчого закріплення спеціальних та особливих засад кримінального провадження, що у змісті КПК України не зроблено.

У змісті ст. 7 КПК України законодавець вже закріплює «засади кримінального провадження», не вживаючи при цьому слово «загальні». Вважаємо, що такі неточності правового регламентування є недопустимими та потребують свого законотворчого уточнення.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таєм-

ниці спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом.

Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*).

На конституційному рівні принципи судочинства викладаються безвідносно до конкретного виду судочинства, з огляду на те, що Конституція України таких видів не виділяє. Судочинство, а точніше правосуддя, розглядається в Конституції України, як окремий вид державної діяльності, і як раз у принципах знаходить вираз специфіки такої діяльності. Значна частина принципів судочинства, визначених у Конституції, має організаційне значення, і вони реалізуються в усіх галузях судочинства. До таких, зокрема, відносяться положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається (ст. 124); юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124); незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України (ч. 1 ст. 126); вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється (ч. 2 ст. 126); правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні (ст. 127); судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ч. 1 ст. 129); судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ч. 2 ст. 129) тощо [10].

Інша частина конституційних принципів судочинства стосується змісту судочинства як форми реалізації судової влади. До них, зокрема, відносяться

законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів, і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду.

Таким чином, саме на конституційному рівні у нормах Конституції України закріплено вказані вихідні засади здійснення судочинства в Україні, що мають найвищу юридичну силу та прямий характер дії. Ми не будемо акцентувати увагу на детальному змісті цих конституційних положень, оскільки це не відноситься до предмета цієї наукової роботи, проте зазначимо, що вони закладені в основу розвитку принципів і відповідного виду судочинства.

Проте перелік принципів судочинства, наведений у статті 129 Конституції України, не є виключним, оскільки в цій статті прямо зазначено, що законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій. Це підтверджує те, що окремі судові юрисдикції можуть мати інші засади судочинства, які відображають їх специфіку.

В юридичній літературі загальні засади кримінального провадження характеризуються як: 1) система ознак, які характеризують їх фундаментальність та основоположність, а саме, це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, що мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову загалом, форму і зміст його стадій та інститутів; виражають панівні в певній державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах; закріплені в нормах права; діють у всіх або кількох стадіях процесу й обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; їх порушення означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне його скасування [11, с. 35]. В результаті виокремлення та аналізу вказаних ознак вчений приходив до висновку про доцільність їх вираження у вигляді відповідного визначення поняття засад кримінального процесу, розуміючи під ним закріплені в законі й панівні в державі політичні та правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, що визначають спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі; 2) засади, що відображають сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, характеризують його історичний тип, національні традиції, є керівними положеннями для закріплення його завдань, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів, визначають предмет і метод процесуального врегулювання, рівень розвитку наукової

думки та національної культури, панівну ідеологію та інші об'єктивні фактори. Вони є такими, що закріплені в нормах права, являють собою визначальні, фундаментальні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального провадження, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, також застосовуються для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес; 3) найзагальніші положення, правила поведінки, головні ідеї, начала, що визначають сутність і зміст діяльності суб'єктів процесу, процесуальну форму здійснення правосуддя, створюють систему гарантій установа істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, та які отримали закріплення в законі, звернені своїми правовими вимогами до всіх учасників процесу, мають загальнообов'язковий характер, забезпечуються заходами державного примусу і мають правовий механізм реалізації [3, с. 83]; 4) закріплені в правових нормах вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні та правові ідеї, і визначають суть діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування і судового провадження; 5) закріплені в Конституції України, загальновизнаних міжнародних актах та у кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (базові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил і способу діяльності, насамперед, органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження [13, с. 39]; 6) закріплені в законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю і системністю, та визначають суть, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [5, с. 23]; 7) закріплені в законі політичні та правові ідеї, що визначають завдання і способи здійснення кримінального судочинства, спрямованість та побудову як кримінального процесу загалом, так і форму й зміст окремих його стадій та інститутів, що забезпечують охорону прав, свобод та законних інтересів особи, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших судових рішень у справі тощо.

Традиційною підставою розподілу принципів (засад) у правознавстві є їх класифікації відповідно до структури системи права. Такий підхід зустрічається і в загальнотеоретичних, і в галузевих дослідженнях. Відповідно до нього принципи поділяються на: а) за-

гально правові; б) міжгалузеві; в) галузеві; г) принципи правових інститутів [6, с. 242; 7, с. 33–35; 8, с. 29; 9, с. 75; 10, с. 76]. Деякі вчені виділяють міжінституційні та підгалузеві принципи [11, с. 157; 12, с. 91].

У переважній більшості галузевих досліджень різновидів юрисдикційного процесу наводиться класифікація принципів шляхом їх поділу на організаційні і функціональні [13, с. 29; 23, с. 38–44]. А.М. Колодій зробив спробу виокремити принципи правореалізації, що включає в себе і застосування права в контексті діяльності адміністративного суду. Зокрема до цих принципів учений відносить:

– принцип законності, який щодо цього процесу означає, що всі суб'єкти, які реалізують право, повинні робити це у точній відповідності з його сутністю, діяти в межах своїх прав і обов'язків, чітко дотримуватися передбаченого порядку реалізації;

– принцип реальності реалізації прав, свобод і обов'язків усіма особами і їх організаціями вимагає, щоб у суспільному житті були сформовані належні умови, дійові гарантії і ефективні механізми, які б забезпечили можливість фактичної реалізації норм права;

– принцип обґрунтованості реалізації передбачає, що фактичне втілення права у соціальне життя не може ґрунтуватися тільки на основі загальності і формальності. Адже можна реалізовувати правову норму, керуючись виключно вимогами законності, що у даному випадку розуміється формально, і не погоджувати свої дії з конкретними обставинами, що не суперечить її текстуальному виразу, але порушує її сутність і соціальне призначення;

– принцип доцільності правореалізації визначається шляхом співставлення мети, передбаченої в нормі права, з діяльністю суб'єктів щодо здійснення цієї мети;

– своєчасність правореалізаційних дій, що може виражатися в їх оперативності, у встановленні терміну фактичного втілення норми права;

– принцип ефективності реалізації встановлює, що засобом для вимірювання цього процесу є ступінь досягнення при реалізації норм тих цілей, які були поставлені при її створенні [15, с. 245].

З огляду на це можливо побудувати певну систему принципів (засад), де засади (принципи) кримінального провадження є самостійним різновидом принципів правозастосування, а принципи правозастосування є похідними від принципів права.

Висновки. Таким чином, можемо наголосити, що засади (принцип) кримінального провадження є самостійною групою принципів, походять від принципів правозастосування та, відповідно, від принципів права, відображають сутність принципів права в цілому, конкретизуючи специфіку кримінального провадження, як особливого різновиду юридичної практичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : [підруч.] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

3. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / В.М. Тертишник. – 4-те вид., переробл. і доповн. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренко, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Навроцька В.В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : [моногр.] / В.В. Навроцька. – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 440 с.
6. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит, 1972. – 270 с.
7. Гражданский процесс / Под ред К.С. Юдельсона. – М. : Юрид. лит., 1972. – 347 с.
8. Арбитраж в СССР / Под ред. К.С. Юдельсона. – М. : Юрид. лит., 189 с.
9. Стариков Ю.Н. Курс общего административного права. Административная юстиция / Ю.Н. Стариков. – М. : НОРМА, 2002. – 564 с.
10. Явич Л.С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы / Л.С. Явич. – М.: Юрид. лит., 1978. – 223 с.
11. Свердлик Г.А. Принципы советского гражданского права / Г.А. Свердлик. – Красноярск: КГУ, 1985. – 272 с.
12. Тулинова Б.А. Судопроизводство по административным делам: вопросы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / Б.А. Тулинова. – М., 2010. – 278 с.
13. Советское гражданское процессуальное право / Под ред. М.А. Гуревича. – М. : Изд: ВЮЗИ, 1964. – 370 с.
14. Арбитражный процесс / Под ред. М.К. Треушникова. – М. : Городец, 1995. – 672 с.
15. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 / А.М. Колодій. – К., 1998. – 482 с.